

nog imena. Budući da smo usvojili načelo etimološkog pisanja stranih vlastitih imena, ne bismo smjeli prijedlog s(a) upotrebljavati uz njih formalistički, pa npr. čim vidimo da neko ime počinje slovom *j*, upotrebljavati automatski prijedlog *s*, jer tako postupamo s našim imenicama (imenima). To bi dovelo do toga da bismo u takvim slučajevima pisali npr. prijedlog *s*, a čitali sa (*s* Julie-*nom* – čit. sa Žilijenom). Ako uz etimološko pisanje stranog imena pišemo, kad se prvi put pojavi u tekstu, u zagradi i njegov izgovor, to znači da smatramo da će čitalac dalje čitati to ime onako kako ga valja čitati, a ne onako kako je (izvorno) napisano. Time je i upotreba prijedloga s(a) jasna. Ako znamo izgovor stranog imena, zašto bismo prijedlog s(a) upotrebljavali automatski i bez razmišljanja, kad je do logične i pravilne primjene samo jedan korak?!

Nives Opačić

FRAZEOLOGIZAM

U našoj je riječi »fraz« peyorativni, ironički prizvuk i te kako prisutan. Kad velimo »otrcane fraze«, »šuplje fraze« nama to zvuči, rekli bismo, pleonastički: ta mi i onako ne tražimo u »frazi« ni dubine ni sadržaja! Međutim kad su posrijedi riječi »frazologija«, »frazologizam« nestaje tog prizvuka. Ti su termini na istoj semantičkoj razini kao u drugim jezicima pa je isti i kod nas položaj frazeološke komponente u sklopu opće leksikografije. Dobro razrađena frazeološka komponenta daje posebnu draž svakoj rječničkoj građi. Frazologizmi su ono što na poseban način oblikuje i odlikuje jezik. To je taj »ukalupljeni«, imobilizirani dio jezika, »phrases toute faites«, kako to zgodno kažu Francuzi, a dobro pristaje i naša definicija »ustaljeni izrazi«. Bez tih ustaljenih izraza, bez naglašene pripadnosti tih frazeologizama jednoj posebnoj sferi jezičnih zbivanja ne može se zamisliti rječnik nijednog standardnog jezika. I zato je potreban naročito brižan odnos leksikografa, poseban oprez kad se radi o toj specifičnoj

sferi. Treba odati priznanje »Rječnicima dviju matica«: oni nisu zanemarili važnost te komponente, ali u objelodanjenim svescima Rječnika takav oprez nije u dovoljnoj mjeri nazočan. Odajući priznanje bogatstvu frazeološke građe ne možemo prešutjeti da je to bogatstvo često uvjetovano jednostavnim, neargumentiranim ubrajanjem nefrazeoloških kategorija u frazeološki okvir. Upozorio je na to već profesor Brozović.² Radi se dakle o nedovoljno čvrstim ili o nedovoljno istančanim kriterijima: što je zapravo frazeologizam u jezikoslovnom smislu.

U domaćoj literaturi nisam naišao na članak koji bi u tolikoj mjeri pomogao pročišćavanju tih pojmova kao članak Antice Menac »O strukturi frazeologizma« (Jezik, XVIII., str. 1.–4.). Tim ću se člankom poslužiti za što uvjerljiviju argumentaciju dosad rečenog. Uostalom ne čini li nam se da je već zrela potreba za posebnim frazeološkim rječnikom hrvatskog jezika, unatoč činjenici da takvih kompletnih rječnika još nemaju ni mnoge bogatije leksikografije.

Hrvatski je jezik sklon metaforičkim jezikotvorinama. »U određenim situacijama ispoljene inercije jezika znače nam naškost izraza...« veli I. Slamniĝ.³ Sigurno je da široki i vrlo zanimljivi repertoar pjesničkih figura i simbola ne može ni u hrvatskom narodu (kao ni u jednim drugom) biti nešto posve izolirano. Ne samo u »zajedničkoj slavenskoj baštini« nego i mnogo dublje treba tražiti i »naškost izraza« i njegovu inerciju. »Ukalupljeni« dio rječničkog blaga njegova frazeološka komponenta u stanovitom je stupnju *bitniji* sastavni dio jezika nego što je njegovo slobodno, »neukalupljeno«, općenitije i šire područje. Katkad je teško utvrditi genezu frazeologizma: da li je on

¹ Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika, Zagreb, 1967., Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika, Novi Sad, 1967.

² Dalibor Brozović, Tko čeka - katkad i ne dočeka, Kritika, 1, Zagreb, 1969., str. 25. - 37.

³ Ivan Slamniĝ, Hrvatska književnost prije preporoda kao organski dio evropskog književnog kretanja, Zagreb, 1970.

nastao »ukalupljivanjem« slobodnog izraza vlastitog jezika? da li je već u davno vrijeme preuzet iz druge baštine zajedno s kalupom oblikovanim u toj tuđoj baštini? ili je to proizvod novije osmoze toliko shvatljive i neminovne u naše doba?

»Jedna lastavica ne čini proljeća« kažu Francuzi. Dakle istim riječima i potpuno istom frazeološkom semantikom kao i mi. Znači li da je taj frazeologizam pozajmica? Pouzdan odgovor na to pitanje ne možemo dati bez pomne i svestrane analize. Evo i drugog primjera. U Francuskoj nema bijelih vrana. Ima merle blanc – bijeli kos – u približno istom figurativnom značenju (ovo »približno« naglašavam, jer frazeološka semantika nije posve identična). Možemo li bez pomne analize tvrditi da smo i mi i Francuzi neovisno jedni o drugima došli do ove – gotovo zajedničke - figure?

Da ostanemo na primjerima iz ptičjega carstva, pokušajmo bez dokumentacijskih i analitičkih pomogala odgonetnuti razloge i kronologiju distinkcije dviju poslovice: jedne ruske, druge hrvatske. Rusi kažu »ne obećaj ždrala u nebu, nego daj sjenicu u ruku«, a mi »bolji je vrabac u ruci nego golub na krovu«. Sad tko je od koga što pozajmio? Samo kompletan, solidan i specijalizirani frazeološki rječnik može otkriti dio vela iza kojega se takve zagonetke kriju.

U neophodne predradnje za izradu takvog rječnika spadala bi detaljna revizija frazeološke građe svih naših dosadanjih leksikografskih pothvata. Definicije kao što su »fraza« (ne u običnom razgovornom, nego u znanstvenom leksikološkom smislu), »frazeologija«, »frazeologizam«, »izraz« (u smislu »ustaljeni izraz« »phrases toutes faites«) treba da budu kristalno jasne. Kod prve od ovih definicija u »Rječniku dviju matica« stoji: »izričaj koji ima svoju misaonu samostalnost«. Za drugu (frazeologija) Rječnik daje dva tumačenja 1) »skup izraza jednog jezika« i 2) »način izražavanja svojstven nekom govorniku, piscu«. Ta su tumačenja prihvatljiva, ali nisu iscrpna. Ostaje otvoreno što je »izraz«, iako Rječnik dosljedno (a katkad i ne baš dovoljno dosljedno) prenosi

iz svoga Predgovora tehničku skraćenicu »Izr.« gotovo iza svake natuknice. U predgovoru je taj postupak i objašnjen. »Poslije svih značenja u obradi neke riječi davani su u novoj alineji frazeološki izrazi (Izr.).« Nedosljednost se očituje u dva pravca 1) gotovo svaka metaforička figura uvrštena je pod taj »Izr. u novoj alineji«, premda sam Rječnik naglašava mogućnost (»i to vrlo često«) figurativnog prenošenja riječi i izvan okvira frazeologizama i 2) »Često je frazeološka oznaka (Izr.) stavljena uz leksikografsku, a ne frazeološku kategoriju«. Upravo je neshvatljivo kako su u »frazeologiju« mogli dospjeti »jednogrba i dvogrba deva« (primjer koji navodi Brozović), bijeli i crni bor, modra i zelena galica, rimski i arapski brojevi i čitav niz drugih koji su ili izričito taksonomske naravi (nazivi biljaka ili životinja) ili spadaju u širi leksički fond – terminološku građu. Istina, u posljednje je vrijeme toliko hipertrofirani terminološki dio svakog kompletnog rječnika da je u tome najlakše pogriješiti. Tim je veća mogućnost takvih grešaka kada je frazeologija sekundarna, a ne osnovna briga tog rječnika i tim je očiglednija potreba specijalnog frazeološkog rječnika. U Rječniku dviju Matica neke od tih »nazovizraza« smatramo jednostavno lapsusima. Na njima se ne zadržavamo jer ako je četen-alva frazeologizam onda su frazeologizmi i krompir-pita i soda-viski... još je sva sreća što imamo averziju i strah od polusloženica...! Ali ima težih slučajeva, dubioznijih, gdje je razlika između taksonomske i frazeološke kategorije jedva uočljiva ili gdje terminologije – taj neprestano rastući rječnički dio – izravno i same otežavaju zaključak.

»Autogeno zavarivanje« Rječnik ubraja u frazeologizme. Ako bi se to prihvatilo, onda su također frazeologizmi: »stajsko timarenje«, »visoka proreda«, »intramuskularna injekcija«, »gornji i donji stroj«, »slobodni udarac« i dr. Ima slučajeva kada potpuno

⁴ Dalibor Brozović „Tko čeka - katkad i ne dočeka“, Zagreb, 1969.

isti izraz sad pripada leksici sad frazeologiji. »Bijele pčele« primarno spadaju u pčelarsku terminologiju i prema tome u leksičku kategoriju, ali češće je to tipični frazeologizam. Pozajmljeni, s drugog jezika prevedeni izrazi makako odavali svoj idiomatski »kalup« ne mora da su uvijek frazeologizmi. Tako je u francuskom »L'homme des bois« samo prividno frazeologizam, a u stvari je dio znanstvene (zoološke) francuske terminologije i točan prijevod s jednog od indonezijskih dijalekata. Većina evropskih jezika preuzela je taj naziv ne prevodeći ga: orang utan. Francuzi nisu, nego su ga preveli. Hoćemo li osporavati Francuzima da grade svoju stručnu terminologiju kako oni znaju i umiju. Eno, oni nisu sa grčkog preveli hippopotame, mi jesmo. Što slijedi iz toga? Samim tim što je znanstveni ili stručni naziv preveden (ili obrnuto: samim tim što je neki termin ostavljen nepreveden) ne gubi on pripadnost ovoj ili onoj leksičkoj kategoriji. Ne zna se što je riskantnije: odlučivati o nazovi frazeologizmima preuzetim u naš jezik onakvim kakvi jesu na svom izvoru, ili donositi sud o izrazima koji su u naš jezik ušli jezično prevedenim. »Mrtva priroda« – što je to? Frazeologizam ili stručni termin? Francuzi ga ubrajaju u stručnu terminologiju likovne umjetnosti i nema razloga ni za drugačiji postupak s našim adekvatnim terminom. Rusi nisu preveli taj izraz; u njihove terminološke rječnike ulazi »natjurmort« (razumije se u odgovarajućoj transkripciji). Međutim i kod njih svako drugo svrstavanje tog izraza, osim čisto terminološkoga, bilo bi pogrešno. Dakle prvenstveno je nužan čvrst i dosljedan kriterij: što je frazeologizam, a što nije. Bez toga se ne može zamisliti ni prikupljanje građe za frazeološki rječnik, ni (a to smo vidjeli na primjeru »Rječnika dviju Matice«) zadovoljenje potrebe leksikografske prakse uopće. U prvoj knjizi Rječnika kod natuknice »bez« ima petnaestak »tildi« koje se redaju jedna za drugom iza skraćenice »Izr.«, »dakle kao frazeologizmi, a nisu frazeologizmi. S dru-

ge strane uz istu natuknicu ne nalazimo drugih sretnije odabranih primjera u kojima bi frazeološka komponenta bila neosporna.

Koliko tih »Izr.« ima kod natuknice »broj«! Čitalac stječe dojam da je sve što je u vezi s brojem i brojkom – čisti frazeologizam. Već smo spomenuli arapske i rimske brojke. A ima tu još »parnih i neparnih brojeva«, »decimalnih brojeva« (tu je bar jasno da je to područje znanstvene matematičke terminologije, a ne »Izr.«) i sl.

Zato smo pozdravili članak »O strukturi frazeologizama«. Frazeologizam se dakle prepoznaje već po svojoj *strukturi*. »Skupovi su mogući na razini slobodnih veza bez prenesenog frazeološkog značenja... tek kad dobije to značenje postaje frazeologizam.« Zbog veoma čvrste strukture ustaljenog izraza on se uvijek reproducira u naprijed određenom, gotovom obliku i smislu.

A. Menac navodi još dva kriterija: 1) značenje cjeline koje nije jednako zbroju značenja pojedinih dijelova i 2) stabilan red riječi.

»Budno oko« može biti i »skup na razini slobodnih riječi«; taj izraz nije frazeologizam kad se radi o oku koje bdi, koje prati što se događa. Ali je »budno oko« frazeologizam kad znači »stalnu pažnju«, »usredotočenu pažnju«.

Ima rečenica koje strukturalno odgovaraju postavljenim zahtjevima, a ipak se ne uvršćuju u frazeologizme. Evo npr. ovog izraza »U kutu – nikom na putu«. Time što smo spojili oba dijela ove rečenice, što smo stabilizirali u njima red riječi i što smo same riječi uzeli kao unaprijed »gotove« – ništa nismo postigli u pravcu dobivanja nekog novog prenesenog značenja. Cjelina ovdje samo pojačava značenje koje imaju dijelovi, ništa više.

Zahtjev da »... značenje cjeline... ne smije biti jednako zbroju značenja dijelova« ne treba shvatiti suviše rigorozno, tj. kao da semantika cjeline mora po svaku cijenu odudarati od značenja njenih dijelova. Obično jedan dio rečenice održava ili bar nagovještuje semantiku cjeline, te ako izraz ne pripada taksonomskoj kategoriji ni ter-

minološki proširenom leksičkom fondu, bez dvoumljenja ga uvršćujemo u frazeologizme.

Frazeologizmi bi se mogli osvijetliti još s jedne strane. Kao mnoge druge stilističke kategorije podložni su oni stupnjevanju. »U crno zaviti nekog« izraz je »na razini slobodnih veza« kad znači: »zamotati nekog u crnu tkaninu«, ali više nije, kad znači: »uzrokovati smrt nekog od mojih, natjerati me da nosim crninu«. A moguć je još jači stupanj figurativnog prenošenja. To je onda kada cio izraz znači »ožalostiti«. Rusi u takvim slučajevima govore o »frazeologičeskoj gradaciji«.

Ima li tvrdnja da su riječi u frazeologizmu nezamjenjive bezrezervnu vrijednost? Općenito da. U granicama jednog (makar i »nejedinstvenog«) jezika sasvim je sigurno da u pravilu pored bijelih vrana ne mogu opstati bijeli kosovi, kao ni ždralovi u nebu kraj golubova na krovu. Ali svako pravilo ima iznimki. Valja ih bar uzgred spomenuti. »Vuk sit-kože na broju« nećete čuti tamo, gdje nadaleko nema koza: automatski se ta figura prenosi na ovce.

U drugih se naroda frazeologizmi vrlo često oblikuju rimom. Kod nas rjeđe. »S tuđeg ata i u pô blata« lijepa je stara poslovice koja se u tom obliku gubi. Narodu je prisnija prastara riječ konj (»s tuđeg konja i u po blata«) makar se time i povrijedilo

»blagoglasje«. Ne mari on mnogo zato. Rijetki su nam rimovani izrazi poput »s oka s boka« »od komarca magarca« i sl. Zanimljivo je da izraz »trbuhom za kruhom« odumira ne tamo gdje je riječ hljeb posve istisnula kruh, nego se čuje i dalje na istok ali modificirana i nerimovana: »trbuhom za lebom«.

Moramo imati na umu da frazeološka komponenta hrvatskog govora tako bogata da nema nikakve potrebe zadirati u tuđe sfere. Granice tih leksičkih sfera nisu toliko zamagljene koliko se to na prvi pogled čini. Ali bez istančanih, iskristaliziranih kriterija neće ići. Nilski konj, morski pas, slijepi miš, majska buba⁵ sve to treba prepustiti taksonomiji i terminologijama. U terminologiji se ne rješavaju, doduše, svi problemi onako lako kao »slijepo crijevo« i »crvena krvna zrnca«. Stvar je već složenija kod »slijepog oka«. Kamo ćemo s njim? I formalno i strukturno odgovara taj izraz pojmu frazeologizma. Odbacujući takve izraze, jedan za drugim, mogli bismo doći u situaciju da nam leksikolozi ozbiljno prigovore da »od gotovine pravimo veresiju« i da za ljubav purističke vizije budućeg frazeološkog rječnika podcjenjujemo njihov golemi dosadašnji rad. Zato ćemo jednom drugom prilikom reljefnije izložiti tu viziju osvrnuvši se i na praksu u stranom svijetu.

Aleksandar Paunov

V I J E S T I

OSNOVANO DRUŠTVO HRVATSKIH LEKTORA

Prošle godine osnovano je u Zagrebu Društvo hrvatskih lektora s djelovanjem na području SR Hrvatske i sa sjedištem u Zagrebu, Basaričekova 2. Budući da dosad nije postojalo udruženje lektora, nego su oni djelovali manje-više raspršeno i neorganizirano, javila se potreba da se osnuje društvo koje će podupirati lektore u njihovu radu i zastupati njihove prohibitke. Poznata je či-

njenica da izdavačke i novinske kuće te sredstva javnog pripočavanja nerado primaju lektore u stalni radni odnos. Njima honorarni odnos odgovara, pa ga znaju podržavati i produživati godinama. Lektor za

⁵ Apstrahiramo pitanje: što će nam ovaj germanizam kad za tog kukca imamo narodnih naziva davno preuzetih u našu terminologiju: hrušt (u hrvatskoj varijanti) i gundelj (u srpskoj). Ali to već spada u problematiku naših terminologija, njihove sredečnosti odnosno nesredečnosti.